

OD MITOLOŠKEGA POMENA ŽENSKÉ ZAPOSLOTITVE DO PRISILNE NEZAPOSLENOSTI

SEMINAR »SPOL V TRANZICIJI«, SAMARA, 24.-26. 5. 1996

Ljudmila Popkova in Irina Tartakovska, profesorici na Univerzi v Samari, sta s finančno pomočjo Fundacije Soros organizirali tridnevni seminar Spol v tranziciji, na katerega sta povabili raziskovalke iz osmih evropskih držav. Seminar je potekal v obliki krajših referatov in poglobljene diskusije, ki je sledila vsakemu referatu posebej. Udeleženke so bile zvečine predavateljice univerz in raziskovalke inštitutov in so prihajale iz Rusije (Moskva, St. Peterburg), Belorusije, Litve, Romunije, Bolgarije, Češke, Poljske, Velike Britanije in Slovenije.

Osrednja tema seminarja je bila položaj žensk po padcu komunističnega režima. Večina udeleženk je v referatih poudarila dejstvo, da so se novi pritiski na ženske dejansko začeli z dramatičnim poslabšanjem ekonomskega položaja žensk po letu 1991/92. Povsem novo družbeno dejstvo je namreč prisiljevanje žensk, naj ostanejo doma, kar izrecno nasprotuje dotedanjim socializacijskim vzorcem in je problem tako za ženske kot tudi za otroke, ki jim je identifikacija z vlogo matere-gospodinje povsem tuja. Prevladujoča družbena vloga ženske v nekdanjih socialističnih državah je bila vloga »delovne matere«, vse druge možne vloge so bile povsem periferne in niso bile zajete v pogodbenih odnosih med ženskami na eni ter državo oz. skupnostjo, družino in moškimi na drugi strani.

Referati so obravnavali vsa ključna področja, ki zadevajo vsakdanje življenje žensk in razmerje med spoloma: žensko plačano delo in ideologijo izrinjanja žensk iz sfere plačane zaposlitve; žensko skrb za otroke, ki v visokem številu trpijo kronične bolezni zaradi različnih vrst onesnaženosti; tipe družinskih odnosov med spoloma, na katere je vplivala tako komunistična ideologija kot postsocia-

listična revščina in novi tradicionalizem; dvig novega ruskega sloja tako ienovanih »novih ruskih«; nasilje nad ženskami in spolno nadlegovanje na delovnem mestu.

PREMIK OD PREVLAJUJOČEGA MODELA

»DELOVNE MATERE«

K NOVIM MODELOM »MATERE GOSPODINJE«

ALI »NEZAPOSLENE ŽENSKÉ«

Moč familialistične ideologije, ki žensko ponovno priklepa v (praviloma) revno gospodinjstvo, je iz komunistične »delovne matere« naredila bodisi »mater«, ki pod krinko ženske narave zastonj opravlja množico del, ali pa »nezaposleno žensko«, ki silovito išče možnosti za preživetje. Ideologija družinske sreče govori tudi iz množice restrikcij, ki so naperjene na neporočene ženske brez otrok (v Litvi je bil leta 1995 odpravljen denarni prispevek za podporo samskih žensk). Države so izkoristile zmanjševanje rojstev za to, da navkljub pravici do izbire na različne načine onemogočajo izvajanje splavov (nekateri zdravniki nočejo delati splavov, zato se ponovno povečuje število ilegalnih abortusov in smrtnost žensk). Nekaterе ruske raziskave ugotavljajo, da je danes vsaka peta družina brez otrok. Če se je v preteklosti ženska socializirala za to, da postane »delovna mati«, se je danes ta socializacija spremenila v učenje za »nezaposleno mater«, za revno žensko brez zaposlitve. To dejstvo je odlično ilustriral referat Irine Tartakovske, ki je ugotavljala, da postajajo v procesu naraščajoče revščine vse bolj priljubljena tista ženska dela, ki so blizu izvorov hrane (čiščenje v restavracijah, čiščenje stranišč v menzah, pomivanje posode v hotelih, čiščenje tržnic). Taka dela omogočajo posameznicam, da pridejo do brezplačnih obrokov hrane in zagotovijo

nekaj hrane za svoje najbližje. Gre za tendenco, ki je v Rusiji znana že iz 80. let, ko je revščina silila ljudi, da so se selili na kmete, v bližino poljskih pridelkov. Vse več žensk v Rusiji živi od pokojnine staršev. Postati čistilka pomeni za mnoge ženske »naravni« ženski poklic.

Videti je, da se ženske po eni strani identificirajo s tradicionalnim konceptom ženskih del, po drugi strani pa so vanj potisnjene. Delo s stroji je rezervirano za moške. Avtorici tega poročila sva na moskovskem letališču Domodedov srečevali čistilke, večinoma starejše ženske, ki so brez rokavic pomakale krpo v vedro z mrzlo vodo in ročno čistile tla. Drug del letališkega poslopja pa je čistil mlad moški s čistilnim strojem, na katerem je sede obračal volan in pritiskal na pedala. Delo žensk je nedvomno veliko težje kot moško, nevarnejše za zdravje in gotovo tudi manj plačano.

Referentke so ugotavljale, da ima brezposelnost pretežno »ženski obraz«, saj je na primer v Rusiji od 8 milijonov brezposelnih (1,5% po uradnih statistikah), ki so izgubili delo v zadnjih petih letih, kar 7 milijonov žensk. Gre za osebe, ki so bile zaposlene vsaj 10 let, kar povzroča pri posameznikah veliko življenjsko spremembo in čustveno travmo. V večini držav je zaslediti tudi proces, v katerem so se moški povzpeli na boljša, manj nevarna delovna mesta, ženskam pa so ostala najslabša, najmanj zdrava in najmanj plačana delovna mesta. Ženske iz nekdanje Vzhodne Nemčije govorijo o tem kot o procesu *Schreckliche Wende*, v katerem so same izgubile 65% delovnih mest. Ženske najlažje dobijo delo čistilk in večina žensk v Vzhodni Evropi lahko izbira zgolj med nekvalificiranimi zaposlitvami, ki so med najbolj izčrpujočimi. V Rusiji na primer ženske najpogosteje najdejo zaposlitev pri pleskanju sten in podobno. Referat Irine Tartakovske je pokazal, da ženske v postsocialističnem okolju pogosto potrebujejo dovoljenje moškega, da lahko izbirajo med plačanimi zaposlitvami. Zaradi neznosnih delovnih razmer mnoge uporabijo obdobje plačane zaposlitve zato, da najdejo moškega,

s katerim se poročijo ter se nato umaknejo iz plačane zaposlitve. Včasih so dejavnik mobilnosti možje, včasih pa tudi otroci, na primer, ko se ženska odloči za delo v vrtcu, zato da je njen otrok sprejet v vrtec. V vseh državah v tranziciji je močno prisotna tudi diskriminacija po starosti (*ageizem*), saj se tako ženske kot moški po 35 letu starosti komajda še lahko zaposlijo.

V današnjih vzhodno- in srednjeevropskih državah imamo različne skupine žensk glede na njihov odnos do zaposlitve: tiste, ki opravljajo številne slabo plačane zaposlitve skupaj z neplačanih delom doma; tiste, ki so v zadnjih letih izgubile delo in se preživljajo s priložnostnimi, najslabšimi in zdravju nevarnimi deli, s katerimi se uvrščajo na rob preživetja; predstavnice novega ruskega sloja (»novi ruski«), ki imajo visoko izobrazbo, ne dobijo dela, vseeno pa zaradi partnerjev pripadajo najvišjim družbenim slojem; tiste, ki so se podredile spolni ideologiji in iščejo delo s pomočjo svojih teles in jih raziskovalke imenujejo »nove Barbie«. Referat Bolgarke Tatjane Kocve je na primer pokazal izjemno visok odstotek mladih srednješolk, ki so na vprašanje, kaj bi želele delati na trgu dela, dejale, da želijo postati manekenke.

Elena Zdravomislova iz St. Peterburga je v svoji kvalitativni raziskavi odkrila, da se zdijo nove institucije, ki delujejo kot borze dela, ženskam nepriemerne in žaljive: »Nisem prostitutka, da bi se ponujala na trgu dela«. Analiza njenih poglobljenih intervjujev je pokazala, da se ženske, ki morajo zaradi naraščajoče brezposelnosti ostati doma, počutijo kot sužnje. Veliko jih je poudarjalo, da jim plačana zaposlitev pomeni sprostitev, priložnost za izhod iz nasilnega odnosa, priložnost za kolektivno delitev hrane, priložnost za pogovore ipd. Plačana zaposlitev za ženske pomeni premagovanje izolacije. Pavel Romanov je v raziskavi o ženskah iz slavne samarske tovarne čokolade poudarjal tesno navezanost žensk na delovno mesto, na kar opozarja ženski slogan »moja tovarna, moj dom«. Podoben slogan, »moj

premogovnik, moj dom«, je našla raziskovalka Sarah Ashwin v zvezi z ženskim delom v premogovniku, kjer so ženske izjavljale, da raje delajo v premogovniku kot doma, kjer se dolge ure kuhanja izničijo v nekaj minutah použite hrane. Delo doma se je mnogim ženskam zdelo težje, saj je bila njegova značilnost atomiziranost in brezvrednost. Delo v premogovniku se jim je zdelo lažje, ker je bilo kolektivno, omogočalo je odmore, druženje, pogovore.

ODNOSI MED SPOLOMA

V okviru analiz, ki bi jih lahko uvrstili v moške študije, so referentke poudarjale, da je v komunizmu moški izgubil vlogo, da je »*bread-winner*«, saj je bila njegova plača ves čas premajhna, hkrati pa je zvečine ohranil simbolno vlogo, ki jo patriarhalna družba pripisuje moškemu, ne glede na dejanski položaj v družini. Kot poseben problem so nekatere udeleženke (zlasti litvanska predstavica Alina Žvinklena in sociologinja iz St. Peterburga) poudarile dokaj razširjeno prepričanje žensk, da moški v družini sploh ni potreben. Moški in ženska sta v postsocialistični družbi pogosto daleč narazen; videti je, kot da so mnoge ženske izrinile moške (oziroma, so se ti tudi sami izrinili) iz osebnega in družinskega življenja. Človeško bližino, čustveno in stvarno podporo iščejo ženske zlasti pri drugih ženskah, pri sodelavkah, prijateljicah, sorodnicah, ne pa pri možu ali partnerju. Malo za šalo, vendar z dokaj bridkim prizvokom, so naše sogovornice tipično vlogo ruskega moškega opredelile s terminom »delovni otrok«. Med razlogi, ki ženske pripeljejo do prepričanja, da se pri osebnih in družinskih bremenih ne gre zanašati na moškega, je močno poudarjen alkoholizem moškega, ki je velik problem v vsaki četrti družini.

Zanimiv referat Zoje Kotkine iz Moskve je opozoril na dramatično samoumevnost spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, ki je značilno od nekvalificiranih mest pa do dela na univerzah. V raziskavi, ki je potekala v Moskvi in

okolici, je vsaka četrta ženska iz okolice Moskve izjavila, da je na delovnem mestu doživela spolno nadlegovanje. Raziskovalka je poudarjala pomen spolnosti, ki povečuje plačilo, ki ga dobijo ženske kot delovna sila. Raziskava na moskovski univerzi je potrdila, da so ženske iz ekonomskih razlogov ponekod prostovoljno, zvečine pa prisilno potisnjene v spolno uslužnost moškim, ki so zaposleni na univerzi. Spolno nadlegovanje na delovnem mestu in drugje je nova tema, ki se uveljavlja v zadnjih letih, mnoge ženske se tovrstnega nasilja nad sabo sploh še ne zavedajo. Naravnost tragično pa je dejstvo, da se tako uradni organi kot javnost zelo neodgovorno obnašajo tudi do primerov zelo hudega spolnega nasilja, ki so mu ženske izpostavljene pri delu ali v javnosti, da o nasilju v družini sploh ne govorimo. Zoja Kotkina je ponazorila problem z dvema primeroma nasilja na delovnem mestu. V prvem primeru je delodajalec mlado delavko zadržal na delu do noči in jo nato grobo posilil. Kljub policijskemu in zdravniškemu poročilu o poškodbah, ki jih je utrpela, in kljub podpori ženske organizacije se je pravosodni sistem (podobno je tudi v mnogih drugih primerih spolnega nasilja nad ženskami) izkazal kot popolnoma neučinkovit. Od posilstva je minilo že skoraj dve leti, vendar se obtožencu ni zgodilo nič, saj je sodišču vztrajno »nedosegljiv«. V drugem primeru je vlomilec na zelo okruten način posilil priletno čuvajko, ki je bila ponoči sama v vratarnici. O dogodku so množični mediji poročali na skrajno zasmehljiv način, češ starka je lahko vesela, da si jo je poželet tak mladenič...

Slovenski udeleženki sta opozorili na negativne posledice, ki jih ima nezaposlenost in nasilje na duševno zdravje žensk. Hkrati pa sta pokazali, da države v tranziciji za reševanje »ženskega vprašanja« ponovno ustanavljajo institucije, v katerih obravnavajo ženske kot del problema. Taka institucionalizacija žensk je znana iz dolge zgodovine nastajanja institucij, ki nikoli niso stregle le pomoči, temveč vedno tudi moralnemu nadzoru.

Veliko razočaranje, ki ga je moškim in ženskam prinesel čas postkomunizma, mnoge spodbuja k temu, da bi na junjskih volitvah volili komuniste. Prenovljene komunistične stranke ponujajo ženskam posebne programe, v katerih obravnavajo vprašanja žensk, vendar teh programov ne predstavljajo kot feministične, temveč kot socialistične programe. Ženskam se ob vsem tem ne obeta nič dobrega, saj jim grozi podvojena ideologija materinskosti in gospodinjstva, s katero se ekonomsko ogrožene postkomunistične države izogibajo ženske delovne sile, ki bi povečala število brezposelnih in ogrozila moško delovno silo.

Tako vidimo, da ženske Srednje in Vzhodne Evrope nikoli niso bile in še danes niso Pepelke, na kar aludira znana knjiga *Cinderella Goes to Market* Barbare Einhorn (1993), ki analizira položaj žensk v obdobju tranzicije v postkomunističnih državah. Prav nasprotno, v času trdega komunizma so se ženske borile, da bi preživele družine z dolгими čakani v vrstah in z raznovrstnim tako »ženskim« kakor »moškim« delom. V postkomunizmu pa jih je trg izvrigel, ker jih v tem hipu ne potrebuje. Tudi če »Pepelka gre na trg«, na njem ne ostane dolgo. Vseeno pa ženske z Vzhoda niso nikoli čakale, da bi jih v boljše življenje popeljal plemeniti princ. To so iluzije zahodne realnosti, ki se ob srečanju z ženskami z Vzhoda spremenijo v pepel.

SOCIALNO DELO –

NAJMLAJŠA DISCIPLINA NA SAMARSKI UNIVERZI

Organizacija konference, tudi organiziranje prevozov udeleženk z različnih delov sveta, je potekala brezhibno. V razmerah slabo razvite infrastrukture je bilo to še toliko bolj očitno. Zasluga za to gre organizatoricama iz Samare in drugim sodelavkam lokalne fundacije Soros, ki so s svojo prizadevnostjo in gostoljubnostjo osvojile vse udeleženske seminarja. Omogočile so nam tudi ogled mesta, ki ima bogato zgodovinsko tradicijo. Kot živahno trgovsko in industrijsko središče

ob Volgi se je Samara hitro razvijala zlasti ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja. Rezultat tega razvoja je bila tudi ustanovitev univerze, ki je danes osrednja pedagoška in znanstvena ustanova na področju Srednje Volge. Univerza v Samari je bila ustanovljena leta 1918, a leta 1927 so morali večino njenih oddelkov zaradi ekonomskega pomanjkanja zapreti, tako da je ponovno zaživela šele leta 1969. Danes jo sestavlja 8 fakultet in 42 oddelkov in sprejme 2.500 rednih in 2.400 izrednih študentk in študentov. Nazadnje, v lanskem šolskem letu, so odprli oddetek za socialno delo.

Mesto Samara, ki se je nekaj desetletij imenovala Kujbišev (po revolucionarju in pesniku Kujbiševu, čigar spomenik še vedno stoji v centru mesta), je bilo še pred petimi leti zaprto za tujce. V njem je namreč veliko vojaške industrije, tudi take z zahtevno tehnologijo. V začetku druge svetovne vojne, ko so se nemške armade močno približale Moskvi, so v Kujbišev preselili veliko industrijskih podjetij in vladnih služb iz prestolnice, v mestu so zgradili tudi orjaški bunker, v katerega naj bi se preselilo kremeljsko vodstvo, vendar do tega ni prišlo. Med drugim je Samara znana tudi po zelo okusnih čokoladnih in drugih izdelkih slaščičarske industrije in po avtomobilih istega imena, ki jih izdelujejo v sosednjem Toljatižu, povolžskem središču avtomobilske industrije.

Čeprav je delo na konferenci potekalo zelo intenzivno, se je eni od naju posrečilo na hitro obiskati oddetek za socialno delo samarske univerze in otroški dom, v katerem skrbijo za nekaj ducatov otrok, ki nimajo staršev, ali pa so jih ti zapustili oziroma zanemarili. Po velikih ekonomskih, političnih in družbenih spremembah v zadnjem obdobju so se tudi v Rusiji srečali s potrebo po socialnem delu. Na samarski univerzi so tako v preteklem šolskem letu vpisali prvo generacijo rednih in izrednih študentov v program socialnega dela, ki ga predavajo v okviru katedre za sociologijo in politologijo. Pri izvedbi programa, ki se očitno precej opira zlasti na švedske in

delno na ameriške modele in izkušnje, uporabljajo domačo in prevedeno strokovno literaturo, ki v zadnjih letih pospešeno izhaja zlasti v okviru moskovskega inštituta za socialno delo. Tako se vsaj glede literature v domačem jeziku sodelavci in študenti oddelka za socialno delo samarske univerze na srečujejo z nepremostljivimi problemi. Imajo pa veliko drugih težav, zlasti s kadri, saj se trenutno s socialnim delom ukvarjajo sociologi, zgodovinarji, filozofi, arheologi in drugi družboslovni strokovnjaki, ki se specializirajo za to področje, težave so s praktičnim usposabljanjem in učnimi bazami. Zanimivo je, da se oddelki za socialno delo razvija pod okriljem sicer zelo konzervativno naravnane predstojnika katedre za politologijo in sociologijo, ki ima na steni delovnega kabineta obešeno Marxovo sliko (pred nedavnim je odstranil Engelsovo in Leninovo), literatura klasičkov marksizma pa dominira tudi na njegovi knjižni polici. Ne glede na to nenavadno simbiozo, ki je morda značilna le za samarsko situacijo, pa so se v Rusiji

zelo resno in učinkovito lotili razvijanja nove stroke, ki je bila v socializmu povsem zapostavljena. To je potrdil tudi obisk v otroškem domu, kjer so sodelavci pokazali izreden interes za naše izkušnje na področju rejništva in institucionalnega varstva otrok in mladostnikov. Otroški dom, ki ga pravkar na novo urejajo (z velikim prizadevanjem, da bi zagotovili večjo domačnost), je eden od mnogih na tem območju. Otrok, ki potrebuje domsko varstvo, je po besedah sogovornikov vedno več, ne le zaradi problemov v družinah, ampak tudi zaradi vedno večjega števila zapuščenih otrok, ki jih dobesedno pobirajo z ulic. Tudi zaradi problemov otrok je pri usposabljanju socialnih delavcev močan poudarek na delu z družino, veliko več kot pri nas pa se ukvarjajo tudi s problemom osamljenih samskih oseb, med katerimi so v vseh starostnih skupinah najbolj številčne prav ženske.

Darja Zaviršek

Pavla Rapoša Tajnšek